

5. Осташ Л. Перегук століть: давні лексеми у діалектному мовленні. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. 2016. Вип. 21. С. 115–119.

6. Стішова Н.С. Українські календарні свята осіннього циклу: монографія. Київ, 2017. 240 с.

7. Хібеба Назар, Хібеба Наталія. Лексика народного календаря як об'єкт мовознавчих студій. *Лінгвістика* : зб. наук. пр. 2023. № 2. С. 56–71.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-617-8574-47-5-4>

Дрига І.-В. А.

учень та переможець міського етапу МАН,

учень 11 класу

Київського ліцею «Атлантика»

м. Київ, Україна

Дрига І. М.

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

доцентка кафедри тюркології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

СИНТЕЗ ІСЛАМСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ТА КИПЧАЦЬКОЇ ІСТОРІЇ В ОСМАНОТУРЕЦЬКІЙ ХРОНІЦІ XVII СТ. TEVARİH-İ DEŞT -İ QIRÇAQ

Недостатня обізнаність наукової спільноти з тюркськими історичними та літературними першоджерелами по історії цивілізацій теренів південної України актуалізує потребу введення в науковий обіг мусульманських, зокрема, османотурецьких та кримськотатарських історичних літописів та хронік з теми дослідження. Така робота активно проводиться та фінансується на тимчасово окупованій території Криму, супроводжувана ненауково заангажованими потрактуваннями та коментарями, тоді як українські наукові кола лише починають усвідомлювати стратегічну важливість адекватного наукового перекладу таких джерел з академічними коментарями.

Мета нашої роботи – провести текстологічний аналіз тексту рукопису мовою оригіналу та з'ясувати, якими репрезентаціями представлена конфесійна мусульманська картина світу питомих мешканців "Великого кипчацького степу" – Deşt-i Qırçaq. Для дослідження було застосовано текстологічний аналіз хроніки Абдуллаха ібн

Ридвана, здійснено порівняння трьох рукописів оригінального тексту в публікації Сельчука Уйсала та Ананіяша Зайончковського та проведено вибіркового переклад хроніки українською мовою.

"Tevârîh-i Deşt-i Qırçak" – османська хроніка XVII ст., написана у 1638 р. османотурецькою мовою з істотною скибою арабо-перської лексики римованою прозою. Присвячена султану Мураду IV або Ібрагіму I, хроніка була створена Абдуллахом ібн Ридваном, сином губернатора Кафи (1610), Müteferrika, придворним османським істориком, який є водночас автором "Tevârîh-i Mısır" (Історії Єгипту). Твір поєднує османську релігійну візію з регіональним, місцевим знанням про Крим і Великий кипчацький Степ. Відомі копії хроніки – палац Топкапи (Стамбул), Національна бібліотека Франції (Париж), де міститься копія рукопису з її французьким перекладом. Інші копії можна знайти також у Ватикані, Ляйдені, Відні, Готі.

Кипчацький топос: у хроніці "Tevârîh-i Deşt-i Qırçak" простір Північного Причорномор'я репрезентується як ісламізований культурно-політичний ландшафт, де міста виступають центрами релігії, знань і влади. Автор демонструє уявлення про кипчацькі міста як єдиний мусульманський простір. У цьому просторі побожність, багатство та праведність виступають маркерами цивілізації.

В очах автора хроніки локація Крим (Qırım, Старий Крим) – центральне місто, "перлина ханства" та символ величі: "...Крим був чудовим містом і таким великим, що навіть татарин, якби він добре їздив на коні, не зміг би обійти його за півдня..." (аркуш 13г–13v). Кафа (Keffe) – головний порт, пов'язаний із автором і його батьком. "Великий Падишах [...] послав свого великого візира Ахмеда пашу з флотом із 300 кораблів, який вирушив до Кафи..." (аркуш 23v). Бахчесарай (Bahçe Seray) – столиця ханів, сакральний центр влади: "Тохтамиш, який також залишився там, як його попередники, – в Бахчисарай..." (22v). Газан (Казань) та Ейдерхан (Астрахань) – осередки ісламу й освіти, зруйновані стихією як кара: "Ейдерхан і Газан були двома добре збудованими містами [...] вони руйнувалися дощем і снігом протягом семи років поспіль..." (20г). Сам Крим подається як центр ісламської вченості: "...були також великі медресе [...], з яких випустилось чотирнадцять лікарів, настільки відомих, що вони могли б претендувати на звання муфтія..." (14г).

Середньовічним автором для передачі основного меседжу твору широко використовуються сповнена запозичень макаронічна мова, "палацовий" урочистий стиль, кліше та релігійна риторика, яка визначає метафоричний сенс поетичних бейтів з релігійними образами. Читач раз у раз натрапляє на інтертекстуальні відсилки до хадісів, молитов, формул благословення (традиційні кліше османського жанру

хроніки (похвала султану, прокляття єретиків тощо). Так, османський падишах – це не тільки правитель держави, але передусім "халіф та опора Ісламу", вершина сакральної ієрархії ("Нехай Бог збереже для нас до останнього дня земного життя цю непохитну опору релігії..."(передмова)). У риторичних формулах концепція влади трактується саме в теократичному руслі – султану надано "Перстень Соломона", він править завдяки Божій волі. Муса Пашу зображено як ідеал візира та втілення божественного порядку й справедливості: "Цей взірць справедливості, цей другий Асаф [...] цей незрівнянний візир подібний до сяючого сонця..." (8r-8v; 9r). Бора Газі Герай – не тільки хан та найвідоміший поет ханату, але "лев у бою", "татарський Ардишір та Ануширван", його велич у тому, що він щедрий, привітний, обдаровує і бідних, і багатих гостей: "...газі Герай зійшов на трон, він був найдосвідченішим шехзаде, якого будь-коли мали татари. Великий Аллах, який дав йому це панування, шанував його та високо цінував... Він був спадкоємцем, достойнішим трону, ніж усі до нього... Перш ніж стати ханом, його головним заняттям було вивчення релігії та захист її словами та діями..." (37v-38r; 39v).

У відповідності до жанрового канону, автор хроніки маніфестує свій релігійний світогляд: Абдуллах ібн Ридван виступає не лише як історик, а й як побожний мусульманин, який осмислює минуле крізь призму Ісламу. Для нього історія – це простір дії Аллаха, а кожна подія є наслідком морального вибору: покори чи гріха. Всесвіт постає в цій картині світу як творіння Бога. Зокрема, у вступі до твору розробляється типова ісламська космогонічна поетика: "Якої ж похвали заслуговує та незбагненна Істота, яка збудувала намет світу без палиці та мотузки..." (передмова). Аллах подається як Творець, архітектор буття, а людське життя – як випробування віри та благочестя. Ба більше, сама глобальна історія – предмет інтересу ібн Ридвана – інтерпретована в суто конфесійному ключі, бо саме молитва благочестивих або гріхи правителів змінюють хід історії. Мешканці Старого Криму, які мали гріх гордині чи відмовили дервішам, описано як таких, що були покарані Аллахом: "Цьому народу вистачило гордині нічого їм не дати та образити їх та того, хто їх послав... він [Кемаль Ата] звернувся до Аллаха і попросив його зруйнувати це місто..." (17v-18r). Знищення гордого Криму подано як кару Аллаха за байдужість до дервішів.

Вищою соціальною цінністю як правителя, так і пересічного правовірного для ібн Ридвана виступає благочестя. Навіть у часи процвітання автор засуджує показне багатство без милосердя, проводячи чітку межу між справжньою побожністю і релігійним лицемірством, що веде до занепаду: "Вони збудували чудові мечеті, але

це було не стільки заради благочестя, скільки для того, щоб увічнити свою гординю..."(17r).

Автор відкрито симпатизує всім мусульманам, навіть тим, хто опинився у діаспорі, під чужоземною владою, утім продовжував сповідувати Іслам як цивілізаційну основу: "Вони залишалися підвладними царям донині, але завжди зберігали свою релігію..." (20r).

Таким чином, "Tevârih-i Deşt-i Qırçak" – цінне джерело з історії ісламізації Криму та Північного Причорномор'я в османській історіографії XVII ст., яке необхідно активніше використовувати в науковому обігу для вивчення історії Степу. Ідеї хроніки синтезували ісламську традицію з кипчацьким *örf ü adet* – звичаєвим правом. Автор інтерпретує історію як простір дії Аллаха, де моральний вибір визначає долю народів і міст; розуміє набожність як фундаментальну морально-соціальну колективну і сталу цінність, що безпосередньо впливає на долю людини й громади, в таких параметрах: милосердя та благодійність, відсутність гордині та релігійного лицемірства, покора і богобоязливості, взаємодія з дервішами – посланцями Аллаха. Іслам є цивілізаційною основою, яка дозволяє мусульманам зберігати ідентичність і процвітати навіть на чужині й під владою немусульманських правителів. Мусульманська спільнота кипчаків представлена як єдина сакральна умма, незалежно від обставин поневолення та несприятливої політичної ситуації.

Література:

1. Abdullah bin Rıdvan Osmanü'l-Kırımı. Tevarih-i Deşt-i Kırçak. Yayına Hazırlayan: Rasih Selçuk Uysal. İstanbul: Post Yayınevi, 2016. 232 s.

2. Zajaczkowski Ananiasz. Kronika Stepow Kıpczackich Tevarih-i Deşt i Qırçaq z XVII wieku (Ms.İstanbul, Topkapı Sarayı, B.289). Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. 97s.

3. Зайончковский А. «Летопись Кипчакской степи» (Теварих-и Дешт-и Кипчак) как источник по истории Крыма. *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы*. Т. II. М. : Наука, 1969. С. 10–28.

4. Zajaczkowski A. La Chronique des Steppes Kiptchak Tevarih-i Deşt-i Qırçaq du XVII e siecle. Ed. crit. avec la trad. française du XVIII e siecle. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1966. 180 s.